

Тәжірибелік сабақ №13.

Тақырыбы: Бұқар жыраудың өмірі, шығармашылығы.

Мақсаты: XVII ғасырдағы жыраулар поэзиясына тән негізгі ерекшеліктерді аңғарту.

XVIII ғасыр әдебитінің ерекшеліктерін таныту; XVIII ғасыр әдебиетінің ірі өкілдерінің шығармаларын тақырыптықидеялық, көркемдігі жағынан талдай отырып, бүгінгі көзқараспен баға беру; ғылыми негізде, қорытынды жасап, тұжырым жасау; әрбір ақын-жыраудың өзіндік ерекшелігін, стилін таныта отырып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ажырата білуге дағдыландыру; ақынжыраулар шығармаларының тарихи әдеби және тәрбиелік мәнін ұғындыру; көркем шығармалардан үзінділер жаттау арқылы мәтінге талдау жасауға үйрету және сөздік қорын байыту, тіл мәдениетін қалыптастыру.

Тапсырма: Марғасқа жырау толғауларына әдеби талдау жасау, ауызша баяндау.

Тапсырманы орындауға арналған әдістемелік нұсқау: XVIII ғасыр әдебиетінің ең көрнекті тұлғасы – Бұқар жырау (1668-1781). Мәшһүр Жүсіптің айтуынша, Бұқар арғын ішінде Төртуыл Қаржастан шыққан. Бұқардың ата-мекені – Баянауыл төңірегі. Әкесі Қалқаман батыр болған. Зерттеуші М. Мағауин Бұқар жырау Қалқаман ұлын 1668 жылдар шамасында туып, бір ғасырдан астам жасап, 1781 жылдар шамасында өлген деп есептейді. Бұқар Абылай ханның ақылшысы, кеңесшісі, бітілкер биі болған. Тіпті Тәуке ханның тұсында-ақ ордадағы белді би, батагөй адамдардың бірі болғаны аңғарылады. Абылай ханның қазақ елін бір орталыққа бағынатын күшті мемлекет ету саясатын өзінің сөзімен, жырларымен қолдап, елді бірлікке шақырған көрнекті мемлекет қайраткері.

Бұқардың өскен ортасы мен өмірбаянына байланысты пікірлер: Біріншісі көненің көзін көрген, хат танып, сөз ұққан қарттар ұлы жырау Баянауылдағы Сұңқария деген жерде туғанын, балалық, жастық шағы Ходжент, Бұхара маңында, Түркістан маңында өткендігін айтты. Осы пікірді белгілі жазушы және жырауға жиен болып келетін Дихан Әбілевте құптайды. Екіншісі, ұлы жыраудың Бұқар болғандықтан, Бұқарада туды деген жорамал бар. Негізінен жас күнінен Бұхара, Самарканд медресесінде оқып, осы өңірде өскендіктен, Бұқар аты тағылып, ел арасында осылай тарап кеткен. Бұқар Шалкиіз үрдісін әрі қарай жалғастырушы жырау. Бұқар тіпті Шалкиіз жасаған көркем образдарды, кейде тіпті тұтас жолдарды пайдаланып отырды. Мысалы, Шалкиіз: «Жауынды күні көп жүрме, Жар жағасы тайғақ-ты, Жаманға сырынды қосып сөз айтпа, Күндердің күні болғанда, Сол жаман басына айғақ-ты... » - десе, Бұқар: «Жар басына қонбаңыз, Дауыл соқса үй кетер, Жатқа тізгін бермеңіз, Жаламенен бас кетер. Жаманменен жолдас болсаңыз, Көрінгенге күлкі етер...». Бұқар осы жолдарда айтылған ойларды сол күйінде алады, алайда кейбір сөздерін өзгертіп, өзінше талдайды. Сол сияқты Бұқардың «Айтар болсаң, алланы айт» деп басталатын өлеңіндегі негізгі Шалкиіздің «Ау, бөрілер, бөрілер» деп басталатын жолдарын қайталау болып есептеледі. Бұқар тек қана Шалкиіз поэзиясынан ғана үйреніп қойған

жоқ, қазақтың ескі халық поэзиясының тұнығынан да мейлінше сусындағандығы. Бұқардың жаңашылдығы. Қазақ өлеңін тақырыптық жағынан байытуы. Кейінгі уақытта, Абай заманында, аренаға шыққан аренаға шыққан жаңа кейіпті, жаңа сападағы поэзияға көшудің кейбір белгілерін бұқардан ұшыратамыз. Бұқардың «Бұл, бұл үйрек, бұл үйрек» деп басталатын туындысы тамаша суреттерімен табиғат лирикасының өзіндік бір әсем үлгісіне жатуы. «Бұл, үйрек, бұл үйрек, Бұрылып ұшар жаз күні, Боз мойынды сұр үйрек Көлге қонар жаз күні» Бұл туындыны Абайдың атақты «Жаз» өлеңінің алғашқы бір нұсқаларының қатарына жатқызса да боларлық. «Бұқар өзінің кейбір жырларында ескі канондарды бұзады, өз жолын салады. Көне жыраулық поэзия көбіне өз алдына дербес, жекелеген ойларға құрылған жолдардың жиынтығы болып келетін, қанша әдемі болғанмен құрау-құрау сияқты көрінетін : бұрынғы өткен жыраулар творчествосының әлсіз жақтары осыған байланыты. Бұқыр, негізінен байырғы дәстүрді қабалдайды. Алайда, заманының озықтығы, қазақ әдебиетінің ескімен салыстырғанда біршама өскендігі және өзінің зор таланты мен ақыындық интуициясының тереңдігі. Бұқардың жекелеген реттерде көне сүрлеуден шығарып жіберіп отырады. Бұқар санасыз түрде кейін Абай қазақтық өткен еуропалық поэзия үлгілеріне жақын барады» (М. Мағауин).

Өлеңдері көркемдік сөзге толы. Қанатты сөзі көп. Өр сөзі шешендікке, билікке құрылады. Сен бұзау терісі-шөншіксің, Мен өгіз терісі-талыспын. Ескі архаизмдер Шөншік – иленген бұзау терісінен жасалған ұсақ-түйек салатын ыдыс. Талыс – етікшінің етік тігетін саймандарынан салатын тері ыдыс. (Түсіндірмелі сөздік 326-бет,1 бағана,5-қатар 2том.) Төстен қашқан түлкідей (теңеу) Бұландатқан жиырма бес Тоқсан бес деген тор екен, Қарғиын десең екі жағы ор екен. Түсіп кетсең түбіне Түбі жоқ терең көл екен. Ел қонбайтын шөл екен. Метафораның ұлғайған түрін торға, орға, өлге, шөлге жарға бес нәрсеге балап тұр. Өлеңдері толғаулары дидактикалық сарында жазылған. Ой желісі үзілмейді, пікір тұтас, дауында, шешуін де өзі айтады. Үгіт-насихат басым, тәрбиелік мәні зор. Бұқар жырау → Белді де беделді би → 9 ханның уәзірі болған → Ханның жаршысы → Ақылша данагөй → Абылай ханның замандасы → Қалқаман батырдың баласы → Шешен, ділмар → Діни білім бар адам → Көреген, сәуегей → Тәуке ханның «жарғысын» құруға қатысқан. Сондай-ақ, жараудың Бежиннен қолжазбасы табылғанын «Ана тілі» (1990) газетінде белгілі жазушы Ақсеуіл Сейдімбеков хабарлайды. Ол Бежин қаласындағы Манжың патшалығының қоймасынан табылған. Аумалы 940 жолдық 36 толғау.

Нақыл сөздер

Құм жиылып, тас болмас,

Құл жиылып, бос болмас,

Екі жақсы қас болмас, екі жаман дос болмас,

Дос болған мен, хош болмас,

Екі жақсы дос болмас,

Дос болса, түбі бос болмас ...

Өлмегенде не өлмейді?

Жақсының ата өлмейді,

Әлемнің хаты өлмейді.

Ер жігіттің қадірін, ағайын білмес, жат білер,

Жорық жолы болуын, Қәрия білмес сәт білер.

Пысықтау сұраулары:

1. Ел бірлігі, татулығы, ынтымағы мәселесі;

2. Халық батырларын дәріптеген;

3. Абылай хан бейнесінің сомдалуына арналған толғаулар;

4. Адам өмірінің кезеңдері;

5. Замана, дәуір жайлы толғаулары;

6. Адамгершілік тақырыбы, жеке адамдар басындағы кемшіліктерді сынау;

7. Дидактикалық толғаулар.

Есеп беру түрі: ауызша, толғауларын талдау, жатқа айту